

ΤΟΥΡΚΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΕΣ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ περιλαμβάνει σήμερα είκοσι μία γλώσσες, και έναν σημαντικό αριθμό διαλέκτων. Οι επίσημες αυτές λογοτεχνικές γλώσσες εμφανίζονται προς τα τέλη του 19ου αι. και τις αρχές του 20ού, οπότε εγκαταλείφθηκαν τα δύο κυρίαρχα μεσαιωνικά λογοτεχνικά ιδιώματα, το δυτικό –στην οθωμανική αυτοκρατορία, το δυτικό Ιράν και τη νότια Κριμαία– και το ανατολικό –στην Κεντρική Ασία, το Χοράζμ και την περιοχή του ποταμού Βόλγα–, και οι διάφορες διάλεκτοι, που είχαν πια απομακρυνθεί πολύ από αυτά, άρχισαν να χρησιμοποιούνται στον γραπτό λόγο.

Τα πρώτα γραπτά μνημεία της τουρκικής χρονολογούνται στις αρχές του 8ου αι. μ.Χ. Πρόκειται για επιγραφές στο λεγόμενο «ρουνικό», σημαντικής προέλευσης αλφάβητο, οι οποίες βρέθηκαν στην περιοχή του Ορχόν, παραπόταμου του Σελέγκα που εκβάλλει στη λίμνη Βαϊκάλη, και διηγούνται σε επικό τόνο την ιστορία των Κιοκ-Τουρκ, μιας τουρκικής δυναστείας που άνθησε στη βόρεια και κεντρική Μογγολία μεταξύ 6ου και 8ου αι. Μια δεύτερη, μεγάλη ομάδα κειμένων –κείμενα κυρίως θρησκευτικά, αλλά και ελεγείες, μύθοι, παροιμίες και γνώμικά– σώζεται στα παλαιο-ουϊγουρικά τουρκικά (9ος-αρχές 13ου αι.), που ανήκουν στον νοτιοανατολικό κλάδο της γλωσσικής οικογένειας και χρησιμοποιήθηκαν από τουρκικά φύλα εγκατεστημένα στην περιοχή του Κινεζικού Τουρκεστάν, τα οποία ασπάζονταν τον βουδισμό, τον μανιχαϊσμό ή τον χριστιανισμό. Τα ποικίλα αλφάβητα των κειμένων αυτών, όπως το σογδικό, από το οποίο προέκυψε και το καθαυτό ουϊγουρικό, είναι σημαντικής προέλευσης. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα κλασικά ουϊγουρικά χρησιμοποιήθηκαν από τις μη μουσουλμανικές τουρκικές κοινότητες της Κεντρικής Ασίας μέχρι και τον 17ο αι.

Οι απαρχές της ισλαμικής τουρκικής γραμματείας τοποθετούνται στον 11ο αι., όταν τα τουρκικά φύλα άρχισαν μαζικά να προσπλυτίζο-

νται και να δέχονται την επιρροή του κυρίαρχου στις ανατολικές περιόχες του ισλαμικού κόσμου περσικού πολιτισμού. Πρώτο χρονικά αναπτύχθηκε το ανατολικό λογοτεχνικό ιδίωμα, δηλαδή το ιδίωμα που χρησιμοποίησαν τα ανατολικά τουρκικά φύλα, το οποίο σε γενικές γραμμές αποτελεί συνέχεια των παλαιο-ουϊγουρικών. Γράφεται με το περσικό αλφάβητο, αν και για ένα διάστημα (14ος-16ος αι.) από τις μογγολικές ή μογγολικής καταγωγής δυναστείες χρησιμοποιήθηκε παράλληλα και το ουϊγουρικό.

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ έχει μελετηθεί λιγότερο από το δυτικό και πολλά από τα πρώιμα μνημεία του (11ος-14ος αι.) έχουν χαθεί. Πολλά επίσης από τα ύστερα έργα (17ος-19ος αι.) παραμένουν ανέκδοτα. Η λόγια παράδοση που δημιουργήθηκε εδώ, όπως αργότερα και στο δυτικό ιδίωμα, δανείστηκε τα είδη και τα θέματά της από την κυρίαρχη περσική λογοτεχνία. Στην ποίηση ειδικότερα χρησιμοποιήθηκαν τα προσωδιακά μέτρα της αραβοπερσικής παράδοσης. Όπως όμως εικάζεται, το πατροπαράδοτο μετρικό σύστημα της τουρκικής ήταν συλλαβοτονικό. Η χρήση προσωδιακών μέτρων συντέινει αφενός στην υιοθέτηση μεγάλου αριθμού αραβικών και περσικών λέξεων, όπου η διάκριση μεταξύ βραχέων και μακρών είναι φωνηματική, και αφετέρου δημιούργησε μια απόσταση μεταξύ της λόγιας και της δημώδους ποίησης, η οποία συνέχισε να χρησιμοποιεί το συλλαβοτονικό μέτρο. Με την πάροδο του χρόνου όμως κάποια είδη της δημώδους, όπως το *τουγιούγ*, το τουρκικό τετράστιχο, άρχισαν να καλλιεργούνται και από λόγιους ποιητές.

Η караханиδική περίοδος

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ, με επίκεντρο την πόλη Κασγκάρ (σήμερα στη βορειοδυτική Κίνα), ενθαρρύνθηκε αρχικά από τους Καραχανίδες, μια τουρκική δυναστεία της Υπεροξιανής (10ος-αρχές 13ου αι.) που εξισλαμίστηκε κατά τα μέσα του 10ου αι. Το πρώτο

σωζόμενο έργο της ισλαμικής τουρκικής γραμματείας είναι ένα διδακτικό μασναβί πολιτικού περιεχομένου: το εκτενέστατο –πάνω από 6.000 στίχοι– Κουτιανιγού Μπιλίγκ (Γνώση που φέρνει Ευτυχία) του Γιούσουφ Χας Χάτζιμπ (11ος αι.), γραμμένο σε προσωδιακό μέτρο. Χρησιμοποιεί μια αλληγορική ιστορία-πλαίσιο για να πραγματευθεί τα γνωστά θέματα των συμβουλευτικών πολιτικών έργων: τις ιδιότητες, το ήθος και τη συμπεριφορά που απαιτείται από τον ηγεμόνα και τους αυλικούς για τη σωστή διακυβέρνηση του κράτους. Συζητά επίσης τη σχέση μεταξύ θρησκείας και πολιτικής.

Λίγο μεταγενέστερο (περί το 1077) είναι το πρώτο φιλολογικό έργο της τουρκικής, το πολύτιμο από γλωσσολογική, εθνολογική και λογοτεχνική άποψη, Διβάνι των Τουρκικών Γλωσσών του Μαχμούνι Κασγκαρί, ένα μεγάλο λεξικό-γραμματική των τουρκικών διαλέκτων του 11ου αι., που γράφτηκε στη Βαγδάτη και απηχεί το ενδιαφέρον που αναπτύσσεται μεταξύ των λογίων του ισλάμ για την τουρκική γλώσσα. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί στα λήμματά του –παροιμίες, λαϊκή ποίηση, γενεαλογικοί μύθοι– αντλούνται κυρίως από τη διάλεκτο της περιοχής του Κασγκάρ· περιλαμβάνονται όμως πληροφορίες και για τις νοτιοδυτικές (= ογουζικές) και τις βορειοδυτικές (= κιπσακικές) διαλέκτους. Τα δημώδη ποιήματα που διασώζει είναι γραμμένα σε συλλαβοτονικό μέτρο και μαρτυρούν την πλούσια θεματική της λαϊκής παράδοσης: ερωτικά, γνωμικά, φυσιολατρικά, θρησκευτικά, αλλά και ποιήματα του κυνήγιού, ελεγείες κ.ά. Στο έργο αυτό γίνεται για πρώτη φορά μνεία των λαϊκών περιπλανώμενων ποιητών-τραγουδιστών, των οζάν, που συνόδευαν την απαγγελία τους με το έγχορδο όργανο κοπούζ· συνεχιστές της παράδοσης αυτής θεωρούνται οι ασίκηδες της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Το συλλαβοτονικό μετρικό σύστημα, χαρακτηριστικό των λαϊκών ειδών, χρησιμοποιείται και στη δημώδη σουφική ποίηση. Τον 12ο αι. έζησε ο μεγάλος τούρκος μουσικός Αχμέτ Γιεσεβί, από την πόλη Γιασί στις όχθες του Ιαξάρτη, ιδρυτής του ομώνυμου δερβισικού τάγματος (πέθανε το 1166). Αν και το Διβάνι της Σοφίας που του αποδίδεται καταρτίστηκε πολύ αργότερα, περί τον 15ο αι., και προφανώς τα ποιήματα που περιλαμβάνει δεν είναι αυθεντικά, αποδίδει ωστόσο πιστά το

πνεύμα και τον χαρακτήρα της ποίησής του, που διακρίνεται για την απλότητα και την αμεσότητά της, καθώς δεν επηρεάζεται από τις περιπλοκές, φιλοσοφίζουσες θεωρίες του σουφισμού που αναπτύχθηκαν κατά την ίδια περίοδο. Κεντρικό θέμα της είναι η ασκητική ζωή και οι αρετές της, η ματαιότητα των εγκοσμίων, οι τιμωρίες που περιμένουν τους αμαρτωλούς. Συχνά αναφέρεται επίσης στη ζωή και τα θαύματα του προφήτη και άλλων αγίων μορφών του ισλάμ ή σε προσωπικά του θρησκευτικά βιώματα. Με τον Γιεσεβί και τον Χεκίμ Ατά (πέθανε περί το 1186), διάδοχό του στην ηγεσία του τάγματος και απόστολο στην περιοχή του Χοράζμ, ξεκινά η μεγάλη παράδοση της δημόσιας τουρκικής σουφικής ποίησης, καθώς πολλοί ποιητές, και στις δυτικές περιοχές του τουρκικού κόσμου, θα εμπνευστούν από το έργο τους και θα προσπαθήσουν να τους μιμηθούν.

Από τη λεγόμενη «καραχανιδική» περίοδο σώζεται επίσης ένα εκτενές διδακτικό ποίημα, εκλαϊκευτικό της ισλαμικής ηθικής: το *Κατώφλι των Αληθειών* του Αχμέτ Εντίπ (11ος προς 12ο αι.). Στην ίδια εποχή, πιθανόν και νωρίτερα, χρονολογείται η πρώτη μετάφραση ολόκληρου του Κορανίου στα τουρκικά.

Από τον 13ο στον 15ο αιώνα

ΜΕ ΤΗΝ ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΚΑΡΑΧΑΝΙΔΩΝ και την εισβολή των Μογγόλων, το επίκεντρο της λογοτεχνικής δραστηριότητας μεταφέρθηκε δυτικότερα, στην περιοχή του Χοράζμ (νοτίως της λίμνης Αράλης) και της στέπας των Κιπτσάκ (βορείως της Κασπίας), και το λογοτεχνικό ιδίωμα διαφοροποιήθηκε καθώς προσέλαβε στοιχεία από τις τουρκικές διαλέκτους της περιοχής: νοτιοδυτικές (ογουζικές) και βορειοδυτικές (κιπτοακικές). Στη νέα του μορφή, τον 14ο αι. από το Χοράζμ εξαπλώθηκε στις περιοχές της Χρυσής Ορδής (νότια Ρωσία, δυτική Σιβηρία, 1226-1502), στο δέλτα του Βόλγα, και στις αυλές των Μαμελούκων στην Αίγυπτο και τη Συρία.

Οι Μαμελούκοι, περήφανοι για την καταγωγή τους, εκτός των αραβικών υπήρξαν πάτρονες και των τουρκικών γραμμάτων – τόσο του ανατολικού όσο και του δυτικού ιδιώματος, τα πρώτα σωζόμενα μνημεία του οποίου χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 13ου αι. Ενθάρρυναν

επίσης τις μεταφράσεις κλασικών της αραβικής και της περσικής στα τουρκικά, ενώ οι ιστορικοί της δυναστείας, που έγραψαν στα αραβικά, συμπεριέλαβαν στα έργα τους παραδόσεις σχετικές με τα τουρκικά και τα μογγολικά φύλα.

Εκτός από τις πολλές μεταφράσεις θρησκευτικών, νομικών και επιστημονικών έργων από τα αραβικά, στην ανάπτυξη της πεζογραφίας συνετέλεσαν τα διάφορα κατηχητικά έργα –π.χ. οι *Ιστορίες των Προφητών* του Ραμπγουζί (γράφηκαν περί το 1310), για τους προφήτες που προηγήθηκαν του Μωάμεθ– και οι μεταφράσεις κλασικών έργων του περσικού *άνταμπ* («χρηστοθήθεια»), όπως π.χ. η μετάφραση του *Γκολεστάν* του Σααντί στην κιπτοσακική διάλεκτο, που έγινε για λογαριασμό των Μαμελούκων στα τέλη του 14ου αι.

Από τον 13ο αι. και εξής έγιναν επίσης πολλές διασκευές περσικών αισθηματικών *μασναβί*. Το πρώτο τουρκικό αισθηματικό έπος με θέμα το ζεύγος *Ιωσήφ και Ζουλάιχα* –ιδιαίτερα δημοφιλές κατόπιν μεταξύ των τούρκων ποιητών– γράφηκε τον 13ο αι. σε συλλαβοτονικό μέτρο και με βάση το τετράστιχο της λαϊκής παράδοσης. Ωστόσο, από τον 14ο αι. τα έργα της θεματικής αυτής, όπως το *Χοσρόης και Σιρίν* του Κουτμπ από το Χοράζμ, εμπνευσμένο από το ομώνυμο έργο του Νεζαμί, και ο *Μαχαμπαιναμέ* (*Βιβλίο της Αγάπης*) του Χοραζμί, που έχει επηρεαστεί από το *Βις και Ραμίν* του Γκοργκανί, γράφονται με τη μορφή του *μασναβί* στα προσωδιακά μέτρα της λόγιας παράδοσης.

Η «τσαγκαταϊκή» περίοδος

ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ του ανατολικού ιδιώματος (15ος-19ος αι.) αποτελεί η λεγόμενη «τσαγκαταϊκή» περίοδος, που παίρνει την επωνυμία της από τον Τσαγκατάι, έναν από τους γιους του Τζένγκιζ Χαν, και τη μογγολική δυναστεία της Κεντρικής Ασίας που ίδρυσε (1227-1370), η οποία μερικώς εξισλαμίστηκε. Η χρυσή εποχή της «τσαγκαταϊκής» λογοτεχνίας συμπίπτει με τη γενικότερη πολιτιστική άνθηση που σημειώθηκε τον 15ο και 16ο αι. στις αυλές των Τιμουριδών (Υπεροξιανή, Ιράν, 1370-1506), της τουρκομογγολικής δυναστείας που ίδρυσε ο Ταμερλάνος (Τιμούρ), η οποία διαδέχθηκε τους Μογγόλους

Τσαγατάι, και αργότερα των Ουζμπέκων (Χοράζμ, Υπεροξιανή, 1500-1598), στη Σαμαρκάνδη, την Μπουχάρα και τη Χεράτ.

Οι λόγιοι ποιητές των αρχών του 15ου αι. χρησιμοποίησαν τα γνωστά από την περσική λογοτεχνία είδη – το *μασναβί*, το *γάζαλ* (ερωτικό ποίημα), την *κασίντα* (πανηγυρική ωδή), το *ρουμπαϊ* (τετράστιχο) κ.λπ., αλλά και το τουρκικό τετράστιχο, το *τουγιούγ*. Προσπάθησαν όμως να ανανεώσουν τη θεματική των κλασικών στρεφόμενοι στις μικρολεπτομέρειες που συνέθεταν τον καθημερινό τους περίγυρο. Για παράδειγμα, ο σημαντικότερος μεταξύ αυτών, ο Λουτιφί από τη Χεράτ (πέθανε το 1462/3), θα γράψει: «Δεν το χωρούν τα ρούχα του το ρόδο [υπονοεί πως έχουν ανοίξει τα πέταλά του] απ' τη χαρά του που το σύγκριναν με τη μορφή σου» ή «Η τουλίπα ντρέπεται που πήρε του προσώπου σου το χρώμα και στην πόλη δεν μπαίνει, παρά μόνον αν τη σύρουν δεμένη απ' το λαιμό».

Μία από τις μεγαλύτερες μορφές των τουρκικών γραμμάτων και χωρίς αμφιβολία η σπουδαιότερη της «τσαγκαταϊκής» λογοτεχνίας είναι ο λόγιος, πάτρονας των τεχνών, ποιητής και πεζογράφος Αλή Σιρ Νεβαϊ (1441-1501), σύμβουλος του σουλτάνου της Χεράτ Χουσεϊν Μπαϊκάρ (1469-1506) που, ποιητής και ο ίδιος, κατέστησε την πόλη του κέντρο των γραμμάτων, των επιστημών και των τεχνών. Μολονότι ο Νεβαϊ εμπνεύστηκε από τους μεγάλους της περσικής ποίησης, ιδίως από το έργο του Νεζαμί, του Αμίρ Χοσρό από το Δελχί και του συγχρόνου και φίλου του Τζααμί, και χρησιμοποίησε τα καθιερωμένα είδη, θέματα και μοτίβα, με το ανεπιτήδευτο ύφος και την πλούσια φαντασία του ανέδειξε την ιδιοφυΐα και την εκφραστικότητα της τουρκικής γλώσσας. Έγραψε μία πεντάδα (*χαμσε*) από *μασναβί*, αναπλάθοντας πολύ ελεύθερα τα θέματα της περίφημης *Χαμσε* του Νεζαμί, και ερωτικά κυρίως ποιήματα – από τα 3.000 περίπου ποιήματά του, που κατανέμονται σε τέσσερα *διβάνια*, πάνω από 2.500 είναι ερωτικά. Χαρακτηριστικοί είναι οι παρακάτω στίχοι: «Δεν είναι αστέρια ετούτα· είναι τα μπαμπάκια που έβαλε στ' αφτιά του ο ουρανός: τόσοι πολλοί ήταν οι στεναγμοί μου απόψε για σένα, ήλιο» ή «Από τέσσερις μεριές το βέλος του βρήκε την καρδιά του Νεβαϊ· σα να είχε στήσει πάνω σε σταυροδρόμι την πραγματεία της στο εμπόριο των παθών».

Lütfi

Ali Şir Nevai
Hüseyin Baykara

Από τα φιλολογικά έργα του γνωστότερα είναι οι *Συνεδρίες των Ακριβών*, μιά ανθολογία ποιητών που έγραψαν στα τουρκικά, και η *Ζυγαριά των Μέτρων*, μια πραγματεία μετρικής που αναφέρεται τόσο στα προσωδιακά όσο και στα παραδοσιακά τουρκικά συλλαβοτονικά μέτρα. Μετέφρασε επίσης και συμπλήρωσε με βιογραφίες τούρκων μουσικών ένα έργο του Τζααμί για τις μεγάλες μορφές του σουφισμού. Προς το τέλος της ζωής του έγραψε τη *Δίκη των Δύο Γλώσσων*, όπου συγκρίνει την τουρκική με την περσική, τις γλώσσες που κυριαρχούσαν την εποχή εκείνη στην Κεντρική Ασία, προσπαθώντας να καταδείξει την ανωτερότητα της πρώτης και να παροτρύνει τους σύγχρονούς του, διγλωσσούς ως επί το πλείστον, ποιητές να την προτιμήσουν.

Από τους ποιητές του ύστερου 15ου και των αρχών του 16ου αι. ξεχωρίζουν ο Μουχάμμαντ Σαϊμπανί, ιδρυτής της δυναστείας των Ουζμπέκων της Κεντρικής Ασίας, και ο Μπαμπούρ, ιδρυτής της δυναστείας των Μογγόλων στην Ινδία. Και ενώ στην Κεντρική Ασία και το Χοράζμ, στις αυλές των τουρκικών χανάτων που δημιουργούνται, στη Χίβα, το Χοκάντ και το Κασγκάρ, η «τοσαγαταϊκή» –ή «ουζμπεκική» όπως πλέον επίσης ονομάζεται– λογοτεχνία συνέχισε να ανθεί μέχρι τον 19ο αι., το αξιόλογο ποιητικό έργο του Μπαμπούρ δεν δημιούργησε κάποια παράδοση στην Ινδική χερσόνησο, καθώς εκεί μεταξύ των μουσουλμάνων κυριαρχούσε η περσική γλώσσα. Περίφημα είναι επίσης τα απομνημονεύματα του Μπαμπούρ, σημαντική πηγή για την ιστορία της εποχής.

Από τις σπουδαιότερες μορφές του 17ου αι. είναι ο Αμπου-λ-Γαζί Μπαχαντούρ (1603-1663), χάνος του κρατιδίου της Χίβα, κορυφαίος εκπρόσωπος της ιστοριογραφικής παράδοσης των Ουζμπέκων. Έχοντας ζήσει κατά τη νεότητά του σε διάφορες περιοχές του τουρκικού κόσμου και στο Ιράν, στα ιστορικά του έργα διασώζει υλικό και παράδοσεις από περσικές, μογγολικές και τουρκικές πηγές για την ιστορία των τουρκικών λαών και των Μογγόλων. Έγραψε μια γενεαλογία των τουρκομανικών φύλων, δηλαδή των ογουζικών φύλων της περιοχής του Χοράζμ, αντλώντας κυρίως υλικό από τον επικό κύκλο του *Ογουζναμέ* (βλ. παρακάτω, σ. 127-128), και μια πολύ αξιόλογη ιστορία της ουζμπεκικής δυναστείας, που ολοκλήρωσε ο γιος του.

(1451-1510)
Muhammad
Saibani
1
Babur
1484-1530

Abu-l-
Ghazi
Bahadur

Την ίδια περίοδο και μέχρι τα μέσα του 19ου αι. συντάχθηκαν πολλά ακόμη πρωτότυπα ιστοριογραφικά έργα και επιτάθηκαν οι μεταφραστικές δραστηριότητες, που αφορούσαν πρωτίστως σε έργα της επιστημονικής και της θεολογικής ισλαμικής γραμματείας. Άνθησε επίσης η θρησκευτική και ειδικότερα η σουφική ποίηση και η κατηχητική πεζογραφία. Από τις καταγραφές που άρχισαν να γίνονται στα τέλη του 19ου αι., μαντεύουμε τον πλούτο –που χάθηκε/χάνεται– της λαϊκής επικής παράδοσης των ανατολικών τουρκικών λαών, οι απαρχές της οποίας ανάγονται στα προϊσλαμικά χρόνια, τροφοδοτήθηκε ωστόσο ανά τους αιώνες από τα μεγάλα γεγονότα της ισλαμικής ιστορίας.

Από τα τέλη του 19ου αι. και με την ενθάρρυνση –για πολιτικούς λόγους– των Ρώσων, που κατέλαβαν σταδιακά τις περιοχές αυτές, αναπτύχθηκαν σιγά σιγά οι διάφορες νεοτουρκικές γλώσσες και λογοτεχνίες της Κεντρικής Ασίας.

ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΟΙ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ ΤΩΝ ΟΓΟΥΖΙΚΩΝ ΦΥΛΩΝ, που από τις αρχές του 11ου αι. άρχισαν μαζικά να εξισλαμίζονται και να εισέρχονται στις βόρειες περιοχές του ισλαμικού κόσμου, επεκτείνοντας μάλιστα τα εδάφη του με την κατάκτηση της Μικράς Ασίας, ανήκουν στον νοτιοδυτικό κλάδο της γλωσσικής οικογένειας. Οι Σελτζούκοι, η πρώτη μεγάλη ογουζική δυναστεία, χρησιμοποιούσαν ως γλώσσα της διοίκησης τα περσικά και δεν έδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την καλλιέργεια των τουρκικών γραμμάτων. Έτσι, στην εμφάνιση του λογοτεχνικού ιδιώματος των ογουζικών φύλων σημειώνεται μια καθυστέρηση δύο περίπου αιώνων σε σχέση με το ανατολικό. Με την παρακμή του σελτζουκικού σουλτανάτου του Ικονίου και τη δημιουργία των διαδόχων του τουρκικών κρατιδίων της Μικράς Ασίας κατά τον 13ο αι., άρχισε και αυτό να αναπτύσσεται και να χρησιμοποιείται ως επίσημη γλώσσα – αρχικά στο μπενλίκι του Καραμάν. Στο δυτικό ιδίωμα, που επίσης χρησιμοποιεί το περσικό αλφάβητο, διακρίνονται δύο διάλεκτοι: η οθωμανική (Μικρά Ασία) και η αζερική (Καύκασος, Ιράκ, δυτικό Ιράν). Η αζερική επιοκιάστηκε από την ανάπτυξη της μικρασιατικής διαλέκτου, ιδίως από

τον 15ο αι. κι έπειτα, οπότε οι Οθωμανοί επικράτησαν των υπολοίπων κρατιδίων και μπορεί να γίνει λόγος για οθωμανική λογοτεχνία – η πρώιμη φάση αποκαλείται «προοθωμανική», «παλαιοοθωμανική» ή «παλαιοτουρκική της Μικράς Ασίας».

Χαρακτηριστικό φαινόμενο της λογοτεχνίας αυτής είναι η έντονη παρουσία και μεγάλη ανάπτυξη της δημώδους παράδοσής της συγχρόνως και παράλληλα με τη λόγια. Η λόγια παράδοση δημιουργήθηκε και άνθισε στις αυλές των διαφόρων τουρκικών κρατιδίων και κατοπιν στα μεγάλα αστικά κέντρα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αντλούσε τα είδη και τη θεματική της από τα περσικά και τα αραβικά γράμματα και απηχούσε τις αξίες και τους προβληματισμούς του αστικοποιημένου, κλασικού ισλάμ. Στην ποίηση χρησιμοποίησε τα πολύπλοκα προσωδιακά μέτρα της αραβικής και της περσικής, αντί του πατροπαράδοτου συλλαβοτονικού συστήματος της δημώδους, και η γλώσσα της από τα μέσα ιδιαίτερα του 15ου αι. και εξής απομακρύνθηκε πολύ από την καθομιλουμένη, καθώς ενσωμάτωσε τεράστιο αριθμό αραβικών και περσικών λέξεων. Η δημώδης παράδοση καλλιεργήθηκε μεταξύ των νομαδικών και των αγροτικών πληθυσμών, των λαϊκών στρωμάτων των πόλεων και του στρατού, από περιπλανώμενους λαϊκούς βάρδους, τους *ασίκηδες* (*ασίκης* = ερωτευμένος), που κατά το πρότυπο των *οζάν* συνηθέστερα τραγουδούσαν τα ποιήματά τους με συνοδεία το σάζι. Η παράδοση αυτή απηχούσε το πνεύμα της λαϊκής θρησκείας που ενέπνευσε τα ογουζικά φύλα στον αγώνα τους κατά των Βυζαντινών, από τον οποίο και άντλησε κάποια επικά θέματά της. Ωστόσο, αν και από τον 15ο αι. με τη μεγάλη εξάπλωση και την αστικοποίηση της οθωμανικής αυτοκρατορίας η απόσταση ανάμεσα στις δύο παραδόσεις μεγάλωσε, δεν σταμάτησαν ποτέ να επηρεάζουν, έντονα κατά περιόδους, η μία την άλλη.

Η πρώιμη περίοδος (13ος-15ος αι.)

ΚΑΤΑ ΤΟΝ 13ο ΚΑΙ ΤΟΝ 14ο ΑΙ., εποχή της μεγάλης άνθησης του σουφισμού, εξαιτίας του μεταναστευτικού ρεύματος που προκάλεσε η εισβολή των Μογγόλων, αλλά και της πολιτικής των Σελτζούκων του Ρουμ που

θέλησαν να κάνουν το Ικόνιο κέντρο των γραμμάτων και των τεχνών, στη Μικρά Ασία βρέθηκαν συγκεντρωμένες κάποιες από τις μεγαλύτερες μορφές του μουσικού ισλάμ. Εκτός από τον Ρουμί (1207-1273) και τον γιο του, τον ποιητή και οργανωτή του τάγματος των Μεβλεβήδων Σολτάν Βαλάντι (1226-1312), που διέμεναν στο Ικόνιο, τη Μικρά Ασία για μεγαλύτερα ή μικρότερα χρονικά διαστήματα επισκέφθηκαν μεταξύ άλλων ο Νατζμαντίν Κούμπρα (πέθανε περί το 1226), ιδρυτής του τάγματος Κουμπραούγια, ο πέρσης ποιητής Ιρακί (πέθανε το 1298), ο Οουχανταντίν Κερμανί, θεωρητικός επίσης του σουφισμού (πέθανε το 1238), καθώς και ο πολύς Ιμπν αλ-Άραμπι (1165-1240), που στο πρόσωπο του Σαντραντίν Κοναβί (= ο εξ Ικονίου) βρήκε τον πιστότερο μαθητή του και κατόπιν έναν από τους σπουδαιότερους ερμηνευτές και προπαγανδιστές του έργου και των ιδεών του. **Επόμενο ήταν λοιπόν στην πρώιμη περίοδο –μέχρι και τα μέσα του 15ου αι.– να κυριαρχήσει η θρησκευτική και ειδικότερα η σουφική θεματική.**

Εκτός από λίγους τουρκικούς στίχους του Ρουμί (περίπου 30) και τα τουρκικά διδακτικά ποιήματα του Σολτάν Βαλάντι (περί τους 100 στίχους) που περιλαμβάνονται στα περσικά μασναβί τους, στη λόγια σουφική παράδοση εντάσσονται οι πολλές διασκευές περσικών διδακτικών μασναβί –π.χ. της Γλώσσας των Πουλιών του Αιτάρ από τον Γκιουλσεχρί (πέθανε μετά το 1317)– και τα πρωτότυπα έργα του είδους όπως ο Τσαρχναμέ (Βιβλίο του Τροχού) του Αχμέτ Φακίχ (13ος αι.), με θέμα τις εναλλαγές της τύχης, ή ο Γκαριπναμέ (Βιβλίο του Περιέργου) του Ασίκ Πασά (πέθανε το 1333), έργο εκλαϊκευτικό των ιδεών του Ρουμί. Θέμα του θρησκευτικού μασναβί έγιναν επίσης η ζωή και τα θαύματα του προφήτη Μωάμεθ, όπως στο περίφημο Μεβλίντι (Γενέθλιον) του Σουλεϊμάν Τσελερπί (περίπου 1351-1422) ή η περιγραφή των ιερών προσκυνημάτων στη Μέκκα και τη Μεδίνα. Στη λόγια παράδοση εντάσσεται εξάλλου το έργο του μεγάλου μουσικού ποιητή της αζερικής, του Νεοιμί, που εκτελέστηκε το 1417/8 στο Χαλέπι ως αιρετικός.

Κορυφαίος εκπρόσωπος της δημόδους σουφικής ποίησης είναι ο Γιουνούς Εμρέ (πέθανε περί το 1320), που θεωρείται μία από τις μεγαλύτερες μορφές της τουρκικής λογοτεχνίας. Στο έργο του είναι ευ-

λόγια σουφική
λογοτεχνία

Fakih
Ahmed Fazil
Tevfik
Süleyman Çelebi
Nesimi

Σουλεϊμάν Τσελερπί
λογοτεχνία

κει και το *Βιβλίο του Ντεντέ Κορκούι*, το οποίο παίρνει το όνομά του από τον σοφό *οζάν* που υποτίθεται πως παραδίδει τις δώδεκα ιστορίες για τον πρίγκιπα Μπαγιντίρ, ανιψιό του Ογούζ, και τους αγώνες του κατά των Βυζαντινών και των Γεωργιανών στην περιοχή του Πόντου. Μολονότι διασώζει επικό και μυθολογικό υλικό του προϊσλαμικού παρελθόντος των ογουζικών φύλων, από την εποχή δηλαδή που ζούσαν ακόμη στην Κεντρική Ασία, και οι ήρωές του είναι γνωστοί και στις παραδόσεις του ανατολικού τουρκικού κόσμου, θα πρέπει να πήρε σταθερή μορφή στα τέλη του 15ου αι., εμπνεόμενο από τους αγώνες των Ακ Κογιουνλού, μιας τουρκομανικής δυναστείας από τη φυλή Μπαγιντίρ, που έδρασε στην περιοχή του Ντιγιάρμπακιρ από τα τέλη του 14ου έως τα τέλη του 15ου αι.

λόγια κοσμική παράδοσης

Παράλληλα όμως αναπτύχθηκε και η λόγια κοσμική παράδοση. Ωθηση στην ανάπτυξή της έδωσαν οι πολλές μεταφράσεις έργων του *άνταμπ* από τα αραβικά και τα περσικά –π.χ. του *Καλίλα και Ντίμνα*– και οι διασκευές περσικών αισθηματικών ή ηρωικών *μασναβί* –π.χ. του *Σαχναμέ*, του *Χοσρόης και Σιρίν*, του *Ιωσήφ και Ζουλάιχα*–, που έγιναν με την ενθάρρυνση των Μαμελούκων και των διαφόρων μπένδων της Μικράς Ασίας, μεταξύ αυτών και των Οθωμανών (τέλη 13ου–15ος αι.). Έτσι, αρχίζοντας με τον *Χοτζά Ντεχανί* (δεύτερο μισό 13ου αι.), που συνέθεσε πανηγυρικές ωδές και ερωτικά ποιήματα για τους Σελτζούκους του Ρουμ, εξυμνώντας την ομορφιά της φύσης, τις χαρές του γήινου έρωτα, του γλεντιού και της οινοποσίας, μια σειρά ποιητών, όπως ο *Αχμεντί* (1334-1413), ο *Σεϊχί* (πέθανε το 1429) και ο *Νεϊζατί* (πέθανε το 1509), που καλλιέργησαν τα καθιερωμένα είδη της αραβοπερσικής παράδοσης, συνέβαλαν στην εκκοσμίκευση της λόγιας ποίησης και στην απελευθέρωσή της από την επιρροή του σουφισμού.

Από τα μέσα του 15ου στον 17ο αιώνα

ΣΤΗΝ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ συνέτεινε άλλωστε και το κλίμα ευφορίας και ασφάλειας που δημιούργησε η μεγάλη εξάπλωση και ακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ιδίως μετά την κατάκτηση της

Κωνσταντινούπολης, αλλά και των αραβικών περιοχών στις αρχές του 16ου αι. Έτσι, κατά τον 16ο και τον 17ο αι., τη χρυσή εποχή της αυλικής ποίησης ή *ποιήσης του Διβανιού*, μπορεί πλέον να γίνει σαφής διάκριση μεταξύ της καθαρά σουφικής ή *ποιήσης των τεκκέδων*, που συνεχίζει να καλλιεργείται από τα δερβισικά τάγματα, και της κοσμικής «σουφικού ύφους» λεγόμενης ποίησης, που άνηψε στους κύκλους της αυλής και απλώς εκμεταλλεύτηκε τα σουφικά μοτίβα ως μέρος της προϋπάρχουσας παράδοσης, για τον εμπλουτισμό της θεματικής και την εξύψωση των νοημάτων της. Ταυτόχρονα όμως αναζητούνται νέα θέματα και παρατηρείται μια στροφή προς το καθημερινό και το οικείο.

Δημοφιλή είδη της περιόδου είναι η *κασίντα* (πανηγυρική ωδή) που ακολουθεί το περσικό πρότυπο, το *μασναβί* και το *γάζαλ* (ερωτικό), τόσο στην παραδοσιακή όσο και στις νέες στροφικές μορφές του που δημιουργήθηκαν με την επιρροή της δημόδους παράδοσης. Όπως και στην «ισαγатаϊκή» ποίηση, αναπαράγονται οι διάφοροι τόποι της αραβοπερσικής λογοτεχνίας – η μέθη και τα πάθη του πλατωνικού έρωτα, η ταύτιση του πάτρονα με τον εραστή κ.λπ. – και χρησιμοποιούνται οι στερεότυπες μεταφορές, μεταφορές και παρομοιώσεις: π.χ. γιασεμί είναι το στήθος, βιολέτες τα μαλλιά, νάρκισσοι τα μάτια, ρόδο το μάγουλο, κυπαρίσσι το κορμί του εραστή (καθότι ευθυιενές, με ασημιές αποχρώσεις· χρειάζεται πάντα πολύ νερό: τα δάκρυα του ποιητή κ.λπ.)· μήλο ή πορτοκάλι είναι το πιγούνι, φιστίκι το στόμα. Ο εραστής είναι αντιλόπη (σβελτιάδα, τρυφερότητα στο βλέμμα), παπαγάλος (γλυκύτητα στην ομιλία), κινεζική ζωγραφιά, ουρί του παραδείσου, άγγελος, δήμιος των καρδιών, κ.ο.κ. Τα χείλη του ρουμπίνια – συχνά παρομοιάζονται με τον Ιησού, καθώς ανασταίνουν νεκρούς –, τα δόντια του μαργαριτάρια, αραδιασμένα πάνω σε κοράλλια (τα σύλα)· το πρόσωπο του φως, ήλιος ή πανσέληνος – και τα μαλλιά γύρω του η νύχτα· τα ματόκλαδά του βέλν ή ξίφη, τα φρύδια τόξα ή νέο φεγγάρι, οι μπούκλες του δίχτυ ή παγίδα για τις ψυχές, το χνούδι του καλλιγραφία. Δεν τίθεται ωστόσο θέμα λογοκλοπής, καθώς από τα πρώτα της βήματα η μεσαιωνική ισλαμική ποίηση αναφερόταν πάντα και συνομιλούσε με το έργο παλαιότερων ποιητών, το οποίο φιλοδοξούσε και προσπαθού-

σε να 'ξεπεράσει' το μεγαλείο του ποιητή βρισκόταν στον ευφάνταστο και καινοτόμο χειρισμό των παραδοσιακών θεμάτων.

Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, μεταξύ των ποιητών του 16ου αι. ξεχωρίζουν οι Φουζουλί (πέθανε το 1556) και Μπαακί (1526/7-1600). Ο Μπαακί έζησε στην αυλή του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς και των διαδόχων του, Μουράτ Β' και Μεχμέτ Γ', την εποχή της ύψιστης ακμής της αυτοκρατορίας, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στον θριαμβευτικό τόνο, την αριστοτεχνική δομική οργάνωση και το μεγαλοπρεπές ύφος της ποίησής του. Το ταλέντο του εντοπίζεται στην ικανότητά του να συνθέτει στίχους μελωδικούς που, παρά την καθ' υπερβολή χρήση ρητορικών σχημάτων και την πολυσημία που προκύπτει έτσι, δίνουν την εντύπωση του φυσικού και του ανεπιτήδευτου· π.χ. στον στίχο: «Από τότε που με είδε στον δρόμο ξαπλωμένο, ο εραστής μου δεν πατά πια το πόδι του στη γη» (από χαρά; από σεβασμό; από σκληρότητα; – προφανώς τον επιτιμά για τη σκληρότητά του), στον στίχο: «Η μπούκλα σου αρνείται ότι έχει κλέψει τις καρδιές; ορκίζεται με το χέρι πάνω στο Κοράνι» (ακουμπώντας δηλαδή πάνω στο μάγουλό του = το Κοράνι), ή στον στίχο: «Με την πρόφαση πως κανείς δεν πρέπει τα χείλη του να δει, κάθε φορά που κοιτώ προς το μέρος του, αυτός ο γλυκατζής τα χείλη του δαγκώνει», όπου «γλυκατζής» είναι το συνηθισμένο επίθετο-μετωνυμία του παπαγάλου (αγαπημένη του τροφή ή ζάχαρη) που ταυτίζεται με τον εραστή για τη γλυκύτητα στην ομιλία· υπονοείται φυσικά η γλύκα των χειλιών του, που δαγκώνοντάς τα, τα κρύβει από τον ποιητή – η ιδέα της ντροπής είναι σουφική.

Η ποίηση του Φουζουλί, που έγραψε κυρίως στην αζερική διάλεκτο, εκτιμάται ιδιαίτερα για την πρωτοτυπία της στον χειρισμό των παραδοσιακών θεμάτων. Για παράδειγμα στους στίχους: «Δίκαιο είναι που η καρδιά με οδηγεί σώμα και ψυχή στο μέρος όπου μένεις: ξερόκλαδα και σκύβαλα χρειάζονται εκεί που χτίζει τη φωλιά του το πουλί»· «Δεν θα έβαζα για κάδρο την ψυχή τον τοίχο του κορμιού μου να στολίζει, αν πάνω της ο έρωτας δεν είχε ζωγραφίσει τη μορφή σου»· «Είναι καιρός που ο Φουζουλί, σαν τη σκιά, από τη σκόνη των ποδιών σου δεν μακραίνει, ελπίζοντας μια μέρα εσύ να τον πατήσεις»· «Ο ζέφυρος του πρωινού αναγγέλλει τον ερχομό μιας εκθαμβωτικής σαν ήλιος ομορ-

φιάς [δηλαδή του εραστή]. Συμφορά! ήρθε για μένα η στιγμή να οβήσω, σαν κέρι». Στα ερωτικά του ποιήματα εμπνέεται επίσης από θέματα της αστικής καθημερινότητας, που ήδη από τον 15ο αι. χρησιμοποιούνται ευρέως στην περσική, την «τοαγαταϊκή» και την οθωμανική ποίηση. Περιγράφει π.χ. έναν σαγηνευτικό νεαρό κουρέα ή την επίσκεψη ενός όμορφου νέου στο λουτρό – γδύνεται και φωτίζεται το χαμμάμ, οι θαμώνες τσακώνονται ποιος θα τον πρωτοτρίψει, κ.λπ.

Şehinşah 2

Οι περιγραφές ωραίων νέων που ασκούν συνήθως κάποιο αστικό επάγγελμα, και η επίσκεψή τους στο χαμμάμ είναι το κύριο θέμα της ερωτικής ποίησης του Ζαατί (1471-1546), ο οποίος με την εμμονή του συνέβαλε στη διάδοση του είδους (*χαμμαμιγιέ*). Τους εκπροσώπους διαφόρων αστικών επαγγελμάτων, στο πλαίσιο συνήθως της περιγραφής μιας πόλης και της ζωής σε αυτή, έχει θέμα το νέο είδος ερωτικού-σατιρικού *μασναβί* «σεχρενγκίζ» (= πόλεως αναστάτωση), που εμφανίστηκε σχεδόν ταυτόχρονα και στο Ιράν των Σαφαβιδών. Μολονότι τα διάφορα μοτίβα του απαντούν στην προγενέστερη περσική ποίηση –π.χ. ήδη ο Σαναΐ αποκαλεί τον εραστή «πόλεως αναστάτωση»–, δημιουργός του θεωρείται ο οθωμανός ποιητής Μεσιχί (πέθανε περί το 1512-1518) με το *Σεχρενγκίζ*, το οποίο περιλαμβάνει χιουμοριστικές περιγραφές ομοφυλόφιλων νέων της Αδριανούπολης, με διάφορα υπονοούμενα για τα επαγγέλματά τους. Ακολουθεί ο πολυγραφώτατος ποιητής και πεζογράφος Λααμί (πέθανε το 1532), που θα γράψει για τους ομορφονιούς της Προύσας, αλλά και για τις ομορφιές της ίδιας της πόλης και του περίγυρού της. Την περιγραφή μιας πόλης, της Κωνσταντινούπολης, με ερωτικό θέμα –πώς ξελόγιασε τη γυναίκα ενός ουλεμά– συνδυάζει και ο Τατζιζαντέ Τζαφέρ Τσελεμπί (πέθανε το 1516) στον *Χεβεσναμέ* (*Βιβλίο του Πόθου*).

Αρχίζοντας με τον *Ιορειναμέ* (*Βιβλίο του Συμποσίου*) του Ρεβανί (πέθανε το 1524), κατά τον 17ο αι. ιδιαίτερα δημοφιλές γίνεται το βακχικό *μασναβί* (*σακίναμέ*), χαρακτηριστικό και αυτό της εκκοσμίκευσης της ποίησης, παρότι χρησιμοποιεί σουφικά μοτίβα. Το *μασναβί* χρησιμοποιείται επίσης για φιλονικίες (*μουνάζαρα*), θέμα πολύ αγαπτό στους οθωμανούς ποιητές, όπως και στην «τοαγαταϊκή» ποίηση του 15ου αι. «Τσαγαταϊκό» πρότυπο έχει π.χ. το χαριτωμένο *μασναβί*

του Φουζουλί *Χασίσι και Κρασί*, η φιλονικία μεταξύ του κρασιού και του χασισιού, που παρουσιάζονται ως δύο βασιλείς με υπασπιστές τους αντίστοιχα την μπίρα, το ρακί, το όπιο κ.λπ.

Δημοφιλές παραμένει επίσης το αλληγορικό αισθηματικό *μασσαβί*. Κλασικό του είδους είναι το *Λεϊλά και Μειζνούν* του Φουζουλί, γύρω από το γνωστό θρυλικό ζευγάρι. Μολονότι κλείνει με το καταλάγιασμα και την εξύψωση του ερωτικού πάθους στον καταληκτήριο διάλογο των εραστών, όπου επανέρχεται η γνωστή από τον σουφισμό ιδέα περί αντανάκλασης του θείου κάλλους στην ωραιότητα της ανθρώπινης μορφής, το μεγαλείο του έγκειται στις διεισδυτικές περιγραφές των αισθημάτων και της ψυχολογίας των φυσικών εραστών, που θεωρούνται εφάμιλλες με εκείνες των σαιξπηρικών έργων. Εκτός από τα γνωστά ζευγάρια φυσικών εραστών, που ο έρωτάς τους συμβολοποιείται ήδη από τον 15ο αι. στην περσική ποίηση, για να εκφράσει την αέναν αναζήτηση της ψυχής, το αισθηματικό *μασσαβί* χρησιμοποιεί και τα αλληγορικά ζεύγη της περσικής παράδοσης, όπως Το Κερί και το Ψυχάρι, Το Ραβδί και το Μπαλάκι (του πόλο), Το Ρόδο και το Ανδόνι, Ο Βασιλιάς και ο Ζητιάνος.

Ωστόσο, η διάθεση για ανανέωση και η στροφή προς το καθημερινό και το οικείο διακρίνεται και στην ποίηση των *Νεφί* και *Νααμπί*, των σημαντικότερων ίσως ποιητών του 17ου αι. Ο πρώτος (εκτελέστηκε το 1635), αριστοτέχνης της ωδής, θεωρείται από τους μεγαλύτερους σατιρικούς των Οθωμανών, ιδιαίτερα αθυρόστομος και πορνογράφος. Οι σατιρικές ωδές του, τα *Βέλη της Μοίρας* όπως τις αποκαλούσε, με εξαίρεση τον σουλιάνο στρέφονταν εναντίον όλων σχεδόν των μεγάλων της εποχής. Ο Νααμπί (πέθανε το 1712) επηρεάστηκε από τον σύγχρονό του πέρση ποιητή Σαέμπ και εισήγαγε στην οθωμανική ποίηση τους προβληματισμούς του «ινδικού στυλ» της περσικής.

Η πεζογραφία και η λαϊκή και σουφική λογοτεχνία έως τον 18ο αιώνα

ΑΠΟ ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ, λογοτεχνική αξία και σημασία για την ανάπτυξη της πεζογραφίας έχουν κυρίως τα ιστοριογραφικά (γενικές ιστορίες και μονογραφίες), γεωγραφικά και

ταξιδιωτικά έργα, τα βιογραφικά και εγκυκλοπαιδικά λεξικά και τα έργα της λογοτεχνικής κριτικής του 16ου, 17ου και 18ου αι. – γραμμένα στα πρότυπα της μεγάλης αραβικής παράδοσης.

Από τα γνωστότερα πρώιμα έργα στους τομείς αυτούς (16ος αι.) είναι μεταξύ άλλων οι πολύτομες εγκυκλοπαίδειες του **Νεβί** (*Τα Αποτελέσματα των Επιστημών*) και του **Τασκιοπού-Ζαντέ** (*Το Κλειδί της Ευτυχίας*): οι περίφημες *Ανεμόνες* (του ίδιου), ένα τεράστιο βιογραφικό λεξικό με βιογραφίες 522 θεολόγων και μυστικών· τα γεωγραφικά και χαρτογραφικά έργα των μεγάλων ναυάρχων της Υψηλής Πύλης, **Πιρί Ρεΐς** και **Σεγιντί Αλή Ρεΐς**· η *Πεμπουσία των Ιστορικών Διηγήσεων* του Μουσταφά Αλή, μια γενική ιστορία από κτίσεως κόσμου μέχρι τις ημέρες του Μεχμέτ Γ', κ.ά. Ο Μουσταφά Αλή μάς άφησε επίσης ένα βιογραφικό λεξικό καλλιτεχνών, καθώς και άλλα, διδακτικού χαρακτήρα έργα, που εντάσσονται στη θεματική του *άνταμπ*: τα *Τραπέζια με τις Νοστιμιές*, για τους κανόνες καλής συμπεριφοράς στις κοινωνικές συναντήσεις, και τη *Συμβουλή προς τους Σουλτάνους*, του γνωστού συμβουλευτικού προς ηγεμόνες είδους, όπου για πρώτη φορά τίθεται ζήτημα «παρακμής» της αυτοκρατορίας και ζητείται η επιστροφή στις πολιτικές παλαιότερων σουλτάνων. Από τα φιλολογικά –ανθολογίες, υπομνήματα σε έργα των κλασικών του ισλάμ κ.λπ.– χαρακτηριστικό είδος είναι π.χ. οι ανθολογίες των *vaziré* (= μίμνηση), των ποιημάτων δηλαδή που γράφονταν κατά μίμνηση στοχεύοντας να ξεπεράσουν ένα κλασικό στο είδος του ποίημα-πρότυπο.

Τα είδη αυτά ανθούν και στους επόμενους αιώνες. Ιδιαίτερα όμως αξίζει να μνημονευθούν δύο ακόμη έργα, του 17ου αι.: η περίφημη *Αποκάλυψη των Γνωμών*, μια βιβλιογραφία –στα αραβικά– του πολυγραφοτάτου **Χατζή Χαλίφα**, που περιλαμβάνει περί τους 15.000 τίτλους αραβικών, περσικών και τουρκικών έργων –για το φιλολογικό της ενδιαφέρον– και το *Βιβλίο των Ταξιδιών του Εβλιγιά Τσελεμπί*, που αναφέρεται στην οθωμανική αυτοκρατορία και σε γειτονικές της χώρες – για το εθνογραφικό, ιστορικό και λογοτεχνικό ενδιαφέρον του.

Καθαρά λογοτεχνικά είδη είναι οι ποικίλες συλλογές ηθικοπλαστικών και ψυχαγωγικών ιστοριών και ανεκδότων του 16ου και 17ου αι., κατά τα περσικά πρότυπα, οι φιλονικίες σε πεζό λόγο –π.χ. εκείνη του

Nevî
Tasqıyprızade
Piri Reis
Seyid Ali Reis

Λααμί, μ
οι σουρν
γιορτές,
ηθικής κ
μη Χαϊρι
του.

Από τ
οι πληρο
λαϊκό θέ
από την
την επικ
τοκρατο
16ου αι
ταγραφέ
τα των λ
επικά, θ
αποδοθ

Σε οκ
ματεία τ
κτῆρα τ
δημώδη
στα έργ
κτασίδ
Ανυπρο
φισμού,
ζωή κα

Από τον

ΤΑ ΠΑΡ
ανθούν
λωστε
Διβανι
πών, π

Λααμί, μεταξύ Άνοιξης και Χειμώνα στην πατρίδα του την Προύσα-, οι *σουρναμέδες*, έργα που περιγράφουν δημόσιες τελετές και μεγάλες γιορτές, πεζά ή έμμετρα –με τη μορφή του *μασναβί*–, και τα έργα περί ηθικής και καλών τρόπων γενικότερου ενδιαφέροντος, όπως η περίφημη *Χαϊριγιέ* του Νααμί, ο οποίος γράφει για να συμβουλέψει τον γιο του.

Από τα ιστοριογραφικά και ταξιδιωτικά έργα της εποχής πηγάζουν οι πληροφορίες μας σχετικά με τη λαϊκή λογοτεχνία, αλλά και για το λαϊκό θέατρο, το λεγόμενο *οριά ογιουνού*, που παίρνει τα θέματά του από την αστική καθημερινότητα, και το θέατρο σκιών, το οποίο κατά την επικρατέστερη άποψη διαδόθηκε στις διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας από την Αίγυπτο μετά την κατάληψή της στις αρχές του 16ου αι. Από τον 17ο αι., οπότε χρονολογούνται και οι πρώτες καταγραφές, αυξάνουν επίσης οι πληροφορίες σχετικά με την ταυτότητα των λαϊκών ποιητών και ορισμένα έργα του αιώνα αυτού –ερωτικά, επικά, θρησκευτικά ποιήματα, ελεγείες– μπορούν πλέον σήμερα να αποδοθούν με ασφάλεια στους δημιουργούς τους.

Σε σχέση με τη *λογοτεχνία των τεκκέδων*, την αμιγώς σουφική γραμματεία της εποχής, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, ανάλογα με τον χαρακτήρα του τάγματος που την παράγει, μπορεί να ανήκει στη λόγια ή τη δημώδη παράδοση. Ενδεικτικό είναι το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στα έργα των δυο γνωστότερων τάγματος της αυτοκρατορίας: των Μπεκτασήδων, που είναι λαϊκά, και των Μεβλεβήδων, που είναι λόγια. Αντιπροσωπευτικά είδη είναι οι «αγιογραφίες», τα εγχειρίδια του σουφισμού, η λατρευτική ποίηση, τα πεζά ή έμμετρα έργα σχετικά με τη ζωή και τα θαύματα του προφήτη.

Από τον 18ο στον 20ό αιώνα

ΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΕΙΔΗ της *λογοτεχνίας του Διβανιού* συνέχισαν να ανθούν μέχρι τα μέσα του 19ου αι. Στις αρχές του 18ου αι. έζησε άλλωστε ένας από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της ποίησης του Διβανιού, ο *Νεντίμ*, που ενσαρκώνει το πνεύμα της Εποχής των Τουλιπών, της μικρής «αναγέννησης» που συντελείται επί Αχμέτ Γ' (1703-

Χρυσούφασμένο μεταξωτό
με άνθινο διάκοσμο

Πιθανόν Κωνσταντινούπολη, 16ος αι.
Υ. 50 εκ. (3901)

1730) και συνοδεύεται από προσπάθειες για πολιτικές μεταρρυθμίσεις και στενότερες πολιτιστικές επαφές με τις αυτοκρατορίες της Ευρώπης. Εκτός από τα πολλά σατιρικά *σεχρενγκίζ* και τα *σαρκί*, ένα στροφικό είδος που προήλθε από τη δημόσια παράδοση και γραφόταν για να μελοποιηθεί, του συρμού έγιναν τα ποιήματα-αινίγματα, οι ακροστιχίδες, τα χρονογράμματα κ.λπ., χαρακτηριστικά του ακαδημαϊσμού της εποχής.

Από τις αρχές όμως του 19ου αι., με τις προσπάθειες αναδιοργάνωσης του στρατεύματος ώστε να αντιμετωπιστούν η στρατιωτική υπεροχή των αυτοκρατοριών της Ευρώπης και οι επαναστάσεις στα Βαλκάνια, με τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ που ουσιαστικά απηχούσαν το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης και με τις αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα, οι οθωμανοί λόγιοι στράφηκαν ολοένα και περισσότερο στη μελέτη της ευρωπαϊκής παράδοσης. Στους προβληματισμούς τους γύρω από τα νέα εθνικά, πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα επηρέαστηκαν από τις ιδέες του Διαφωτισμού και του Ρομαντισμού. Παράλληλα, αναπτύχθηκε ο οθωμανικός Τύπος, πλήθυναν οι μεταφράσεις κλασικών της γαλλικής και των άλλων ευρωπαϊκών λογοτεχνιών, και τα παραδοσιακά είδη άρχισαν να παρακμάζουν.

Οι απαρχές της σύγχρονης τουρκικής λογοτεχνίας εντοπίζονται ήδη στο έργο του Σινασί (1826-1871) και κατόπιν στους ρομαντικούς Ναμίκ Κεράλ (1840-1888) και Ζιγιά Πασά (1829-1880), που τους απασχόλησαν έννοιες όπως η πατρίδα, η ελευθερία, ο λαός κ.λπ., και άρχισαν να καλλιεργούν είδη της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Υπό την

επιρρ
ράδοσ
κική
παρά
μοποι
από τ

ENDEI

Bomba
edi

Encycl

[λ

Kō

Gibb E

Turkol

Ab

επιρροή του Ρομαντισμού αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον για τη λαϊκή παράδοση και γλώσσα και αφυπνίστηκε το εθνικό αίσθημα. Η νέα τουρκική ποίηση εμπνέεται πλέον από τις μεγάλες μορφές της δημόσιας παράδοσής της, όπως ο Γιουνούς Εμρέ, απλοποιεί τη γλώσσα, χρησιμοποιεί το συλλαβοτονικό μετρικό σύστημα και απομακρύνεται βαθμιαία από την οθωμανική κληρονομιά.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bombaci Alessio, *Storia della letteratura turca*, Milano 1956. – Updated French edition: *Histoire de la littérature turque*, trad. par Irène Mélikoff, Paris 1968.
- Encyclopaedia of Islam*, New Edition, 11 vols. and supplements, Leiden 1960-2001. [λήμματα: 'Othmānli, III. Literature (τόμ. 8, σ. 210-221, Gönül Alpay Tekin, M.F. Köprülü), Turks (τόμ. 10, σ. 686-736, διάφοροι συντάκτες)].
- Gibb E. J. W., *A History of Ottoman Poetry*, 6 vols., London 1900-1909.
- Turkologie*, mit Beiträgen von Annemarie von Gaben u.a. (Handbuch der Orientalistik Abt. 1, Bd. 5, Abschn. 1), Leiden & Köln 1963.